

ВИЩА ЮРИДИЧНА ОСВІТА УКРАЇНИ: НОВІ ВИМІРИ

В. КОМАРОВ
*професор, академік НАПрН України,
проректор з навчально-методичної роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України*

У сучасних умовах найважливішою тенденцією розвитку вищої освіти є створення єдиного європейського простору вищої освіти згідно з потребами Болонського процесу, модернізація національної системи вищої освіти, інтернаціоналізація та гармонізація з ринком праці. Ця важлива ідея — створення «європейського простору вищої освіти» — викладена в Болонській декларації, де зазначається, що досягнення більшої сумісності й порівняності національних систем вищої освіти сприяє формуванню і зміцненню інтелектуального, культурного, соціального й науково-технічного потенціалу Європи, а також підвищенню престижності європейської вищої освіти.

Формування єдиного освітнього простору здійснюється на основі певної структури вищої освіти, проектування стандартів вищої освіти, загального розуміння базових підходів до організації освіти і докорінних інновацій у теорії та практиці освітнього процесу.

Вища школа України як країни — учасниці Болонського процесу має органічно вписуватися у європейські культурно-освітні інтегральні процеси, водночас не втрачати власного «генотипу» національної освіти. Це необхідно враховувати при впровадженні моделей вищої юридичної освіти, створенні

нового покоління стандартів вищої освіти України й формуванні нових освітніх політик правничих вишів, що набуває особливої актуальності й значущості.

В останні роки з'явилася достатня кількість праць, присвячених питанням освіти як соціального інституту, соціальним функціям вищої освіти, стандартизації вищої освіти, методології навчання тощо. Серед вітчизняних науковців заслуговують на увагу праці В. Андрущенко, М. Білінської, В. Боброва, Д. Дзвінчука, О. Жабенка, О. Зайченка, І. Каленюка, С. Мудри, Г. Півняка, О. Радченка, Ж. Таланової та ін. Великий інтерес викликають також дослідження іноземних учених: В. Барнека, Й. Крайтона, У. Станса, Г. Хілза, Б. Оскарссона, Р. Янга та ін.

Важливо зауважити і те, що в умовах постіндустріального розвитку суспільства принципово змінюється парадигма освіти як ціннісно змістовна засада її розвитку, спираючись на яку встановлюються її мета, зміст, методи та технології навчання. При цьому вона визначає таку особливість, як те, що освіта має трансформуватися в особистісно орієнтовану і не може зводитися лише до передачі готових знань. Вона має продукувати спосіб виробництва знань, їх використання у вирішенні різ-

них проблем як професійного, так і соціального характеру.

Принагідно зауважимо, що характерним для стану вищої освіти у країнах із перехідною економікою, на відміну від країн Організації економічного співробітництва та розвитку, є неефективне використання ресурсів у системі вищої освіти, створення великої кількості малих навчальних закладів, висока чисельність адміністративно-обслуговуючого персоналу. У доповіді Все-світнього банку «Формування суспільства, заснованого на знаннях. Нові завдання вищої школи» (2001 р.), зокрема, наголошується, що для успішного виконання освітніх, дослідницьких та інформаційних функцій у XXI ст. виші мають бути спроможними ефективно реагувати на зміни потреб в освіті та професійної підготовки, адаптуватися до швидких змін ландшафту вищої освіти, а також освоювати більш гнучкі форми своєї організації та способи функціонування, зокрема формування моделі освіти, що передбачає можливість безперервної освіти протягом усього життя. У Доповіді звертається увага і на такий факт, як диверсифікація систем вищої освіти і поява, разом із традиційними університетами, освітніх закладів нового типу — віртуальних, ліцензійних, корпоративних університетів, платформ електронного навчання, академічних брокерів тощо.

Незважаючи на це, все ще залишаються дискусійними питання про розбудову національної системи вищої освіти відповідно до вимог Болонського процесу, сутності стандартів вищої освіти, умов створення нового покоління освітніх стандартів, їх структури, змісту й ролі у формуванні компетентнісної моделі випускника вищого навчального закладу тощо.

У сучасному світі, як зазначено на Всесвітній конференції ЮНЕСКО «Вища освіта в XXI столітті: підходи і практичні заходи» (Прага, 5–9 жовтня

1998 р.), підвищується значення вищої освіти для долі всього людства. Воно стає найважливішим чинником вирішення актуальних проблем сучасності.

У ситуації викликів глобалізації та необхідності переходу людства на модель сталого розвитку вищої освіти відводиться нова місія, яка полягає у:

по-перше, перетворенні вищої освіти, передусім університетської, саме в епіцентр програмування національного і регіонального розвитку, яке повинно розумітися не тільки в економічному, а й ширше — в соціокультурному сенсі;

по-друге, формування інноваційно-підприємницької моделі університету, перетворення його на науково-освітньо-промисловий комплекс з академічним ядром і міждисциплінарною проектно-орієнтованою периферією, що складаються із безлічі мережевих інноваційних високотехнологічних структур і малих підприємств, що активно працюють із замовленнями місцевих органів влади, промисловості, бізнесу, суспільства загалом;

по-третє, вищі навчальні заклади (університети) повинні стати інституціями безперервної освіти дорослих для забезпечення реалізації нової парадигми освіти впродовж усього життя. Для цього вони мають досить серйозно трансформуватися і реконструюватися для того, щоб бути спроможними обслуговувати освітні замовлення на висококваліфікованих фахівців загалом.

Виконання такої місії дасть змогу вищої освіті повною мірою стати стратегічним ресурсом інноваційного суспільства.

Вища освіта України у XXI ст. повинна відповідати основним характеристикам суспільства майбутнього. Її модернізація потребує врахування загальних тенденцій розвитку систем вищої освіти у контексті глобалізаційних і євроінтеграційних процесів.

Однією з важливих складових вітчизняної системи вищої освіти є юри-

дична освіта, значення якої в останні десятиліття доволі підвищується. Це зумовлено тією важливою роллю, яку покликане відігравати право у суспільстві. Ефективність здійснюваних у державі реформ, як у правовій сфері, так і в масштабах всього суспільства, передусім, залежить від рівнів професіоналізму юридичної практики, представників всіх рівнів гілок влади, забезпечення прав людини і громадянина. Процес створення правової держави, реформ політичної і судово-правової систем потребує розвитку вищої юридичної освіти.

Водночас юридична освіта перебуває у перехідному стані — пошуку моделі розвитку. Крім того, її проблеми стали предметом пильної уваги лише в останні роки. Однак у деяких країнах не тільки обговорюються проблеми пошуку нової місії та вивчення місця й ролі юридичної освіти у світі, який змінюється, а й аналізуються причини її критичного стану. Як не дивно, активні обговорення кризи вищої юридичної освіти, наприклад, мають місце у США, про що свідчать численні публікації [1, 289; 2–5].

Проблеми вищої юридичної освіти перебувають не тільки у секторі юридичної освіти, а й вищої освіти загалом. Вони зумовлені як екзогенними, так і ендегенними факторами.

Перш за все, це пов'язано з такими фундаментальними цивілізаційними викликами, з якими зіткнулася вища освіта загалом і юридична освіта зокрема: глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального суспільства із загальною комп'ютеризацією та системним програмуванням в усіх сферах виробництва, широким використанням лазерної техніки й мікропроцесорів, застосуванням телекомунікацій зі зворотнім зв'язком тощо. Крім того, процес глобалізації змушує сумніватися у самій життєдіяльності вищої юридичної освіти як соціального інституту через появу нових виробників освітніх

послуг в умовах «освіти без кордонів», зміни методів і форми організації навчання у результаті наступу електронного навчання, підвищення значення ринкових механізмів у сфері вищої юридичної освіти, а також появи глобального ринку високорозвиненого людського капіталу у сфері права. Усе це зумовлює необхідність формування нових вимог до вищої юридичної освіти, які пов'язані з постійними змінами соціокультурних умов та обставин.

Водночас проблеми змін у вищій юридичній освіті пояснюються станом справ у цій сфері вищої освіти, темпами її глибоких перетворень, що неповною мірою задовольняє потреби особистості, суспільства й держави.

Популярність юридичної професії та відсутність чітких критеріїв визначення затребуваності таких фахівців спричинили хаотичне збільшення кількості вищих навчальних закладів із підготовки юристів. До 1991 р. було лише шість вищих навчальних закладів, які готували юристів [6, 180]. А вже у 2009 р. в Україні функціонували 288 вищих навчальних закладів (разом із відокремленими підрозділами), які видавали випускникам диплом юриста [7, 10]. Нині кількість вищих юридичних навчальних закладів становить понад 200.

На жаль, це фактично призвело до того, що не всі виші як державної, так і інших форм власності відповідають ліцензійним умовам щодо кадрового, методичного та матеріально-технічного забезпечення. Це породжує незадовільну якість із підготовки юристів. Досить велика кількість вищих навчальних закладів непристосована до конкурентоспроможних умов. Відкриття закладів освіти, відділів, філій, факультетів в інших містах призводить до того, що навіть ліцензований та акредитований навчальний заклад залучає із-за меж місця свого розташування таку кількість студентів, яку не має можливості забезпечити професійними педагогіч-

ними кадрами. Крім того, часто державні виші не використовують обсяг набору студентів, заявлений у ліцензіях, не забезпечують достатньої кількості викладачів із вченими званнями та науковими ступенями. Запровадження підготовки юристів у непрофільних (технічних, технологічних, економічних, педагогічних тощо) вищих навчальних закладах призводить до перенасичення ринку праці правниками, зокрема недостатньо кваліфікованими.

Про невисоку якість підготовки правників у вишах свідчить попередня статистика вступних іспитів цього року до магістратури, які провадилися центрами зовнішнього незалежного оцінювання. Із абітурієнтів до магістратури, кількість яких становить понад 16 000 осіб, отримали незадовільні оцінки понад 3 500 абітурієнтів.

Значне збільшення правничих вишів не позначилося і на забезпеченні різних сфер суспільного життя кваліфікованими юридичними кадрами. Крім того, на сьогодні не визначено, скільки фахівців потрібно для різних сфер юридичної практики, не зроблено науково обґрунтованого прогнозу щодо обсягів підготовки юристів, не формується мережа вищих навчальних закладів відповідно до регіональних потреб.

Натомість слабкий зв'язок вищої освіти з ринком праці завжди визнавався наявною проблемою. Так, Кабінетом Міністрів України було затверджено «Програму розвитку юридичної освіти на період 2005 рік» від 10 квітня 2001 р. № 344 [8]. Ця програма вперше порушила питання саме кваліфікованої юридичної освіти. Перелік окреслених цим нормативним актом завдань, зокрема, щодо розроблення і впорядкування керівної нормативно-правової бази організації діяльності вищої юридичної освіти, оптимізації системи вищих навчальних закладів із підготовки юристів, розроблення стандартів для освітньо-кваліфікаційних рівнів,

запровадження нових спеціалізацій відповідно до потреб юридичної практики, а також вироблення механізмів забезпечення місцями для проходження практики або працевлаштування випускників юридичних спеціальностей, на жаль, залишається актуальним і донині.

Очевидно, що погіршення якості вищої юридичної освіти спричинене також застарілими підходами до організації навчального процесу та відставанням системи освітньої підготовки фахівців із права від економічного та соціального процесів. На сучасному етапі розвитку суспільства здійснюється динамічне переформатування парадигми людської життєдіяльності, що змінює структуру юридичної професії, замінюючи імператив потреб у сталих правничих професіях, юристах-правохоронцях і юристах-управлінцях на юристів-радників і юристів-новаторів, юристів-реформаторів.

Диверсифікація економічної та поява нових видів юридичної діяльності, розширення сфер правового регулювання, орієнтація на верховенство права та захист прав людини й громадянина має спонукати до розробки і формування на рівні освітніх політик компетентнісну модель правника, оскільки швидкі зміни соціально-економічних потреб зумовлюють появу нових освітніх профілів і спеціалізацій, які будуть повноцінно задовольнятися додатковою відповідною підготовкою, що дасть змогу забезпечити, між іншим, академічну й професійну мобільність фахівців.

Особливо треба наголосити на потребі поглиблення фундаменталізації вищої юридичної освіти. В умовах постійної зміни соціуму реально захищеною у соціальному аспекті може бути лише людина, яка має фундаментальні знання та інші компетентності, що дають змогу адаптуватися до вимог ринку праці. Система освіти не може забезпечити людину всіма знаннями,

обсяг яких постійно змінюється у такому швидкому темпі, який за бажанням не може дати можливість людині їх засвоїти. У зв'язку з цим йдеться про те, що в процесі навчання необхідно акцентувати увагу на засвоєнні найсуттєвіших, найфундаментальніших знань, які лежать в основі наукової картини сучасного світу. Завдання фундаментальної освіти полягає в забезпеченні оптимальних умов щодо формування гнучкого та багатогранного наукового мислення, створенні внутрішньої потреби в саморозвитку і самоосвіті протягом усього життя людини [9, 223].

Основу фундаментальної вищої юридичної освіти повинні становити не прагматичні, вузькоспеціалізовані знання, а методологічно важливі й стійкі. Юридична освіта тільки тоді буде фундаментальною, коли засновуватиметься на відповідних концепціях науки. Сьогодні, на жаль, ми маємо значний розрив між рівнем юридичної освіти і юридичною наукою. Необхідно об'єднати науку про право з юридичною освітою. У фундамент юридичної освіти треба покласти досягнення української і світової наукової думки, що сприятиме посиленню ґрунтовності вищої юридичної освіти.

Фундаментальна вища юридична освіта має дати фахівцю базові, системоутворюючі, методологічно значущі знання, які беруть витоки із розуміння й охоплюють первинні сутності правових явищ. Це стосується й інших компетентностей, зорієнтованих на результати навчання та опанування певного практичного досвіду.

Звісно, щодо юридичної освіти особливістю європейської університетської освітньої традиції впродовж останніх трьох століть було те, що «по всій континентальній Європі стиль викладання визначався тим, що існувало припущення, що університетська освіта не призначалася для навчання студентів практичному праву», «наука виклада-

ється в університетах для науки», виключно для осягнення нових знань. Інша концепція університетської освіти, більш властива англо-американській вищій школі, розглядає університети як важливі інструменти вирішення проблем, що стоять перед суспільством, зокрема й у правовій сфері. Для такого типу юридичної освіти характерне спрямування на формування виключно навичок практикуючого юриста в конкретній, часто досить вузькій сфері юридичної практики. Так, ступені права розглядаються у США як професійні, саме тому підготовка спеціалістів у цій галузі здійснюється у школах права, які являють собою навчальні підрозділи університетів післядипломного рівня [10, 296].

Нині основний тип вітчизняної юридичної освіти — академічно-прикладний. Водночас у педагогічній практиці домінує формальна широта навчальних програм, які є непомірними для юридичної професії, занадто абстрактно і неточно передають пасивні форми знань, культивуються застарілі режими практик і стажувань, тобто практичної підготовки, безсистемна участь юристів-практиків в освітньому процесі. Загальновідомо, що випускники з дипломом юриста часом не можуть скласти процесуальний документ, мають недостатні навички юридичного письма, риторики тощо. Тому важливо органічно поєднувати фундаментальність юридичної освіти з її практичною спрямованістю і гнучкістю навчальних програм.

Якість національної юридичної освіти підвищиться також, якщо вона реально інтегрується у систему єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти. Це зовсім не означає втрати національної самобутності і специфіки. Саме на основі відкритості й конкуренції національна юридична освіта тільки і здатна розкрити свої особливості та цивілізаційні переваги. Водночас на шляху інтеграції вищої

юридичної освіти в Україні до європейського простору вищої освіти виникає чимало проблем. Зокрема, це стосується питання про ступеневість юридичної освіти.

Як відомо, основним завданням Болонського процесу є гармонізація архітектури системи європейської вищої освіти, ідея якої знайшла відображення у Сорбонській (1998 р.) і Болонській (1999 р.) деклараціях, у яких, незважаючи на певні відмінності, провідною є ідея двоступеневої структури вищої освіти, яка включає два основних цикли. Доступ до другого циклу вимагає успішного завершення першого, тривалість якого не менше трьох років. Ступінь бакалавра, що присуджується після першого циклу, має бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Другий цикл передбачає отримання ступеня магістра, як це прийнято в багатьох європейських країнах. Саме ця проблема на сьогодні стала найбільш актуальною. На відміну від України, де бакалаври відчувають значні труднощі з працевлаштуванням, у Європі вони затребувані ринком праці.

Із прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (далі — Закон) стали реальними сподівання на зрушення у процесах модернізації сфери вищої юридичної освіти. Закон виводить на новий рівень розвиток національної системи вищої юридичної освіти, зробивши суттєві кроки на шляху децентралізації управління вищими навчальними закладами. Крім того, він осучаснив можливості суб'єктів освітньої діяльності в реалізації їх юридичних прав і обов'язків, максимально наблизив систему вищої юридичної освіти України до європейських норм. Законом уніфіковано основний термінологічний склад, зокрема, вперше визначено такі терміни, як галузь знань, кваліфікація, кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи, компетентність, результати навчання,

особа з особливими освітніми потребами, спеціальність та спеціалізація. Нині в процесі обговорення перебувають розроблені Міністерством освіти і науки України «Концепція розвитку освіти України на 2015–2025 роки» та «Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року», що передбачають чимало прогресивних новацій у подальшому розвитку системи вищої освіти України.

Сьогодні в певних колах обговорюється Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії (далі — Концепція).

У ній визначено, що метою Концепції є вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, сприяння становленню в Україні правничої освіти як системи стандартів змісту й методики викладання правничих дисциплін, базових при формуванні правничих навичок, обізнаності щодо питань етики й прав людини, розумінні фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, а також стандартів доступу до правничої професії. Слід вітати подальше обговорення цього документа, оскільки він зачіпає чимало принципових положень, і тому є реальною спробою знайти механізми модернізації вищої юридичної освіти.

Так, автори Концепції пропонують ввести «наскрізну» магістратуру, єдиний державний кваліфікаційний іспит зі спеціальності «Право». Чи доцільно це? Тут можуть бути різні підходи. Як відомо, «кваліфікація» у Європі згідно з Міжнародною Стандартною Класифікацією освіти та Лісабонською конвенцією про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні використовується для позначення довільного посвідчення, сертифіката, диплома чи

грамоти, які засвідчують успішне виконання певної освітньої програми в конкретній предметній галузі. Маючи освітню кваліфікацію, випускник вищого навчального закладу в Європі має право працевлаштовуватися у певній предметній галузі. Він самостійно влаштовується на ринку праці.

В Україні ж специфікація терміна «кваліфікація» змістовно більш наповнена й диференційована, оскільки відповідно до Закону вища освіта спрямована на отримання певної первинної посади. Випускник вищого навчального закладу України має працевлаштуватися на первинну посаду. Йому не потрібно підтверджувати свою кваліфікацію у випускаючому виші. Вищий навчальний заклад надає освіту певного рівня, а «кваліфікація» присвоюється за його межами тими інституціями, які працевлаштовують випускника. І тому виникає запитання щодо функції державного екзаменаційного іспиту за фахом «Право».

Автори Концепції виходять із того, що другий (магістерський) рівень вищої освіти базується на повній загальній середній освіті. Тим самим із двоступеневої системи вищої юридичної освіти виключається перший (бакалаврський), який, як наголошується у ч. 2 ст. 5 Закону, якраз здобувається особою на основі наявності в неї повної загальної середньої освіти. Ступінь магістра особа має здобувати за умови наявності в неї ступеня бакалавра [11]. Такі пропозиції формально дисонують з ідеями Сорбонської і Болонської декларацій про двоступеневу систему вищої освіти у межах єдиного європейського освітнього простору, а тому теж потребують ретельного осмислення.

Звернімо увагу на те, що дотичним до Концепції виявився проект Закону України від 28 вересня 2017 р. № 7147 «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (далі — проект № 7147). Він переважно спирається на основні положен-

ня Концепції та визначає статус правничої професії як регульованої, перелік правничих професій (суддя, адвокат, прокурор, нотаріус), дворівневу структуру вищої юридичної освіти (магістр, доктор філософії) та відмову від бакалаврату, обов'язковий державний кваліфікаційний іспит після закінчення юридичного вишу, обов'язкову здачу державного кваліфікаційного іспиту особами, які у різні часи отримали вищу юридичну освіту, тощо.

Передчасно, мабуть, зараз прогнозувати долю проекту № 7147, але, без сумніву, як проект Концепції, так і сам цей документ викличуть жваві дискусії.

Одним із найважливіших інструментів модернізації вищої юридичної освіти для подолання глибокого протиріччя між постійно зростаючими потребами глобалізованого світу і недосконалою системою юридичної освіти, яка має бути здатна реалізувати інноваційну модель підготовки юристів, є освітні стандарти.

Слід зазначити, що нормування освіти загалом, її кількісних і якісних параметрів завжди були іманентним аспектом політики освіти, оскільки немірної, незавданої соціальної освіти не існує. У зв'язку з цим розробка освітніх стандартів є об'єктивною необхідністю.

Освітні стандарти загалом слугують принципом управління освітою, найважливішим засобом упорядкування стихійних інноваційних освітніх процесів, основою для появи відновлених науково обґрунтованих параметрів і форм педагогічної свідомості, освітньої практики та самопроекування учнів. Вони сприяють засвоєнню технологій реформування освіти, оскільки висвітлюють поглиблену рефлексію відносно концептуальних засад освіти, можливостей конструювання теорії освітнього стандарту, а також методологічних аспектів і проєкцій цієї теорії, які здатні перевести її евристичний потенціал, власне, у праксеологію.

Освітні стандарти можна визначити як систему обґрунтованих параметрів освіти, які приймаються як державні норми, що відображають суспільний ідеал і враховують можливості реальної особистості з його досягнення.

Стандарти вищої освіти — це нормативна база функціонування всієї системи вищої школи. Вони відображають взаємопов'язані вимоги до змісту, обсягу, рівня якості вищої освіти, зокрема й юридичної.

Це відображено у ст. 10 Закону, у якій зазначається, що «стандарт вищої освіти — це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності». Стандарти вищої освіти розробляються «відповідно до Національної рамки кваліфікацій, використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів» [11].

Розробка стандартів вищої юридичної освіти, яким би незалежно від майбутньої професії правника була б притаманна універсальність, системність, пов'язана з виявленням професійних функцій і завдань, які стають перед випускником юридичного вишу, із формуванням компетентностей, необхідних для їх здійснення та рішення, а також із визначенням рівня та якості знань, які необхідні для формування компетентностей. Реалізація цієї принципової структури стандартів вищої юридичної освіти повинна забезпечити якісну фундаментальну професійну підготовку, а також формування комплексу компетентностей, які дадуть змогу швидко адаптуватися до нових сфер юридичних практик.

У сучасних умовах стандарти вищої освіти розробляються на основі компетентнісного підходу (компетентнісної моделі вищої освіти), який передбачає:

- нову інтерпретацію змісту освіти, що формується від кінцевого результату, тобто від результатів навчання;
- формування досвіду самостійної діяльності студентів на основі інтегрованих знань;
- універсальність ключових компетентностей, які мають інтегративну природу.

Загалом призначення компетентнісного підходу — це зумовити, спроектувати розвиток особистості студента в контексті його предметної функціональної грамотності. У зв'язку з цим якість підготовки випускника вишу повинна стати інтегральним результатом взаємопов'язаного засвоєння академічних знань і практичних вмінь, навичок, результатом оволодіння фундаментальним змістом наук як орієнтовною основою навчання і засобами здійснення практичної дії в умовах майбутньої професійної діяльності [12, 41–42].

Парадигма компетентнісного підходу в організації вищої юридичної освіти (компетентнісна модель вищої освіти) означає орієнтацію на результати навчання через досягнення належних професійних компетентностей майбутніх правників, але головне — в інтерпретації принципів цього підходу і створенні, так би мовити, інноваційної трансферної корпоративної моделі освітнього процесу відповідного вишу.

Компетентнісний підхід — це технологія моделювання результатів навчання і визначення норм якості вищої освіти у вигляді компетентностей. Відповідно до ст. 1 Закону результати навчання — сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити і виміряти. Компетентність — динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етич-

них цінностей, що визначають здатність особи успішно здійснювати професійну й подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [11].

Компетентнісний підхід надає результати навчання не у вигляді вимог до рівня підготовки за окремими циклами дисциплін у форматі «знати, вміти», а у вигляді компетентностей як здатності виконувати певну конкретну діяльність відповідно до обраних вимог, що передбачає перебудову технологій розробки методичного забезпечення. Компетентнісна модель випускника формується у логічному взаємозв'язку із завданнями його майбутньої професійної діяльності.

Як методологія цілеспрямованості компетентнісний підхід зорієнтований на планування системи цілей і результатів навчання, розробку пріоритетів їх досягнення і відповідних заходів щодо оцінювання, ретельну розробку методологічного забезпечення досягнень студентами результатів, що заплановані. Розглядаючи компетентність як вміння провадити діяльність, можна зрозуміти, що компетентнісний підхід спрямований на навчання діяльності. При цьому компетентності співвідносяться із конкретним видом професійної діяльності. Орієнтиром для результатів навчання, що планується, можуть бути узагальнені Рамочні кваліфікаційні характеристики європейського простору вищої освіти, засновані на так званих Дублінських дескрипторах.

Важливим із погляду компетентнісного підходу є й те, що він імпліцитно має взаємоузгоджуватися із нормативами Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи, яка є системою трансферу і накопичення кредитів, що використовуються у Європейському просторі вищої освіти з метою надання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система ґрунтується на

визначенні навчального навантаження здобувачів вищої освіти, необхідного для досягнення встановлених результатів навчання та обліковується у кредитах (ЄКТС). Вона необхідна для гарантування і сприяння академічній мобільності здобувачів вищої освіти через механізми визнання і підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів різних освітніх програм формальної, неформальної та інформальної освіти. Саме у цьому аспекті поєднання названих компонентів покликане продукувати певну типологію трансферної корпоративної моделі освітнього процесу.

Реалізація компетентнісного підходу за умов, що ґрунтуватиметься на розвиненій психолого-педагогічній теорії, несе в собі можливості змістовної інтеграції науки, освіти та виробництва, єдності навчання і виховання, становлення та розвитку предметно-технологічного контексту професійної діяльності і соціально-моральних якостей особистості майбутнього випускника вищого навчального закладу. При цьому принципове значення у цьому процесі має орієнтація на культуроцентристську парадигму вищої освіти і психолого-педагогічну теорію контекстного навчання.

Відповідно до культуроцентристської парадигми вища освіта розуміється як механізм наслідування і подальшого розвитку інтелектуальної, соціальної, професійної і духовної культури країни й світу, спосіб одухотворення життєвих цілей молодого покоління, гуманізації та гармонізації буття особистості і суспільства. Метою виховання є прийняття людиною відповідального морального вибору і мотивованого вчинку — основи особистісної зрілості, тобто опрацьованого культурою ідеалу вдосконалення, і включення його в особисте життя. Результат виховання — духовність як абсолютна цінність і запорука внутрішньої цілісності людини, умова її виживання і розвитку.

Можливості вищої освіти у галузі збереження і розвитку вітчизняної культури дають змогу розглядати її як важливий фактор духовної безпеки українського суспільства і компенсації тих негативних наслідків, які тягне за собою ідеологія масового, споживачького суспільства, культ гедонізму, наживи, індивідуалізму. Удосконалення стає метою виховання, спрямованість до нього — основою духовно мотивованих і відповідальних вчинків студентів.

Що стосується теорії контекстного навчання, яка також зумовлює реалізацію компетентнісного підходу у вищій освіті, то її сутність полягає у створенні психолого-педагогічних, дидактичних і методичних умов для оволодіння студентом професійною діяльністю через моделювання на мові наук і з допомогою всієї системи форм, методів і засобів навчання — традиційних і інноваційних — її предметного та соціального змісту. У контекстному навчанні забезпечується динамічний рух діяльності студента від безпосередньо навчальної через квазіпрофесійну і навчально-професійну до реальної професійної діяльності.

Метою контекстного навчання є формування цілісної професійної діяльності майбутнього випускника вишу, оволодіння компетентностями як здібностями задля здійснення її функцій, вирішення її завдань і проблем. Зміст контекстного навчання обирається із двох джерел: дидактично перевтіленого змісту наук і створення засвоєної професійної діяльності, що подається у вигляді системи загальнокультурних і професійних компетентностей [13, 315–316].

Компетентнісний підхід (компетентнісна модель вищої освіти) повинен розвиватися і запроваджуватися для подолання суто знаннєвого, бо останнє недостатньо враховує сутність компетентності в умовах конкуренції на ринку праці. За компетентнісного підходу визначаються компетенції про-

фесіонала відповідно до запитів роботодавців, а тому в академічній сфері він є тим інструментом, який має забезпечити академічну автономію, зорієнтувати на основну мету процесу навчання і визначити такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннєво-орієнтованого компонента, а передбачає накопичення цінного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних та інших компетентностей. Причому предметне значення академічного знання не виключається зі структури освіченості, а має орієнтовну роль. До речі, ця обставина підтверджує необхідність віднайдення принципово нового підходу до методології розробки програм навчальних дисциплін у матриці, так би мовити, предметних компетентностей.

Орієнтація на впровадження компетентнісного підходу у сфері вищої юридичної освіти є вкрай нагальною, оскільки соціологічні дані свідчать про її занадто гіпертрофований академізм, метафізичність. Українська асоціація маркетингу у межах проекту *USAID* «Справедливе правосуддя» у 2014 р. провела дослідження «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікації правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці». Так, на питання «Оцініть, якою мірою підготовка молодих фахівців юридичного профілю загалом відповідає сучасним вимогам ринку праці», отримано такі відповіді: «відмінно» не поставив ніхто з респондентів, 24,4 % — «добре», 53,6 % — «задовільно», 22,0 % — «погано».

Реалізація компетентнісного підходу передбачає, перш за все, докорінну зміну методології розробки стандартів вищої юридичної освіти як сукупності вимог до змісту і результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів, які мають базуватися на таких

стандартах класифікації освіти, як Міжнародна стандартна класифікація освіти (2013 р.), Європейська рамка кваліфікації Європейського простору вищої освіти (2005 р.), Європейська рамка кваліфікації навчання впродовж життя (2008 р.), Дублінські дескриптори (2003 р.), Національна рамка кваліфікацій вищої освіти (2011 р.), Лісабонська декларація (1997 р.), і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту і результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Відповідно до ст. 10 Закону стандарт вищої освіти встановлює такі вимоги до освітньої програми: 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; 2) перелік компетентностей випускника; 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; 4) форми атестації здобувачів вищої освіти; 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; 6) вимоги професійних стандартів [11].

Нині підкомісія зі спеціальності 081 «Право» Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України розробила проект Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня (далі — Стандарт). На нашу думку, загалом багато зроблено з підготовки цього документа. Водночас він є лише першим кроком у напрямку закладення ґрунтовних засад формування єдиної високоякісної системи вищої юридичної освіти.

Передусім треба зауважити неточність визначення мети навчання, яка є необхідним елементом опису предметної сфери. Так, у Стандарті звертається увага на те, що вищою освітою першого (бакалаврського) рівня є «формування компетентностей, необхідних для розуміння природи і функції права, змісту його основних правових інститутів, застосування права, а також меж право-

вого регулювання різних суспільних відносин». На наше переконання, формулювання цілей навчання має корелюватися з описом відповідного (шостого) рівня Національної рамки кваліфікації. У зв'язку з цим метою навчання є забезпечення фундаментальної і практичної підготовки фахівців у галузі юридичної практики, оволодіння базовими знаннями, вміннями, навичками та іншими компетентностями, які необхідні для вирішення складних спеціалізованих завдань і практичних проблем у сфері юридичної діяльності або в процесі навчання, що передбачає застосування певних правових теорій і методів юридичної науки.

У розділі II «Загальна характеристика» після пункту «Академічні права випускників» треба передбачити пункт, який мав би визначати галузь діяльності випускника (юридична практика) та посади відповідно до Національного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності, ДК 009:2010» та Національного класифікатора України «Класифікатор професій ДК 003:2010».

Репрезентовані у Стандарті компетентності випускника (розділ 4) і результати навчання (розділ 5) є досить розмитими й абстрактними. Щоб цього уникнути, варто при визначенні архітектури фахових компетентностей випускника вищого юридичного навчального закладу і нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованого у термінах результатів навчання, виходити з того, що їх перелік і зміст контекстно задані. Зазначений контекст обумовлений певними детермінантами.

По-перше, це галузь знання і спеціальність, які відображають конкретну предметну сферу, у межах якої здійснюється підготовка здобувачів вищої юридичної освіти.

По-друге, при визначенні фахових компетентностей випускника і резуль-

татів навчання необхідно брати до уваги й ту обставину, що стандарти вищої юридичної освіти повинні розроблятися з урахуванням узагальненого об'єкта діяльності випускника юридичного вищого навчального закладу, яким є юридична практика з конкретними видами юридичної діяльності, а також на основі переліку первинних посад, які можуть обіймати випускники.

По-третє, представленість компетентностей випускника вищого юридичного навчального закладу і результатів навчання у стандартах вищої юридичної освіти повинна зумовлюватися і Національною рамкою кваліфікацій. Опис кваліфікаційних рівнів у ній має бути орієнтиром під час розробки Стандартів вищої юридичної освіти конкретно визначеного рівня вищої освіти загалом і передусім для формулювання компетентностей випускника і результатів навчання.

По-четверте, на нашу думку, встановлення переліку фахових компетентностей і результатів навчання може бути здійснено в логіці розвитку юридичної науки і практики викладання юриспруденції у вищих юридичних навчальних закладах, що дасть змогу виокремити проблеми епістемології та методології правових досліджень, когнітивних і соціокультурних детермінант розвитку правових доктрин і теорій, правової аксіології, правової догматики, правової герменевтики, правозастосування, правової техніки, а також юридичної деонтології.

Наприклад, в аспекті правової епістемології можуть бути сформульовані такі результати навчання, як «інтерпретувати феномен права і правової реальності», «пояснити співвідношення детермінант “правогенеза” і “правове життя суспільства”», «здатність продемонструвати знання і розуміння доктрини верховенства права та правової держави» тощо. Вони можуть бути досягнуті шляхом формування у сту-

дентів таких фахових компетентностей: «знання основних правових теорій і методів юридичної науки в контексті аналізу права і правової реальності», «знання співвідношення об'єктивних і суб'єктивних детермінант “правогенеза” і “правове життя суспільства”», «знання онтологічних, гносеологічних, антропологічних, аксіологічних і правсеологічних підстав права» тощо. Контекст правової догматики зумовлює необхідність формування у студентів юридичних вищих навчальних закладів таких фахових компетентностей, як: «знання механізмів правового регулювання у різних галузях права», «знання способів правозастосування», «знання способів тлумачення права», «здатність давати правильну юридичну кваліфікацію» тощо, що надзвичайно важливо для досягнення таких результатів навчання: «пояснити механізм дії права (механізм правового регулювання і механізм правового впливу)», «здатність продемонструвати знання і розуміння основних елементів механізму правового регулювання», «упорядкувати форми реалізації права (здійснення, використання і правозастосування)» тощо.

Особливо слід зосередити увагу на тому, що нові стандарти вищої освіти за своєю суттю мають відрізнятись від попереднього покоління державних стандартів вищої освіти (освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик) саме тим, що вони мусять ґрунтуватися на архітектурі компетентнісної моделі освіти. Як видно, чинний Закон вимагає нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти визначати у термінах результатів навчання через певну номенклатуру компетентностей випускників вищих навчальних закладів. Принципово важливим із погляду реалізації цього підходу є також те, що головним інструментом є орієнтація освіти на якість результатів навчання. При цьому основне те, що виші на підставі освіт-

ньо-професійної (освітньо-наукової) програми самостійно розробляють навчальні плани, які встановлюють перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового оцінювання, використаний при цьому понятійний апарат, а також технічні засоби пошуку, опрацювання та збереження інформації, засоби зв'язку, які або опрацьовуються спеціально для професійної юридичної діяльності (наприклад, інформаційно-пошукові системи, що містять дані про злочинців і злочини), або адаптовані до потреб та умов професійної діяльності юриста.

У контексті структури професійної діяльності правника досліджувалася така компонента професійних компетентностей, як поріг наукового знання. Було доведено, що ядром стандарту юридичної освіти за освітнім ступенем «Бакалавр» мають бути: теорія права; конституційне право та права людини; адміністративне право та адміністративний процес; цивільне право та цивільний процес; кримінальне право та кримінальний процес; міжнародне публічне право та право Європейського Союзу; юридична деонтологія; юридична методологія та юридична техніка (правничі дослідження, аналіз і письмо тощо).

Ядром стандарту юридичної освіти за освітнім ступенем «Магістр» мають бути відповідні профілі професійної підготовки, що пропонуються вищим навчальним закладом на основі того, що загалом вони, по-перше, мають відтворювати професійні стандарти і специфічні сегменти ринку праці правника, а також особисті запити студентів із позицій їхнього уявлення про свій життєвий успіх і побудову власної правничої кар'єри. Саме з огляду на необхідність більш повного розкриття індивідуальних здібностей студентів і задоволення їх навчальних потреб стандарт

юридичної освіти має гарантувати так звану «індивідуальну траєкторію навчання».

Що стосується стандарту третього (освітньо-наукового) рівня вищої юридичної освіти і ступеня доктора філософії в галузі права, то тут слід взагалі вести мову про кардинальну зміну підходів, оскільки докторська програма підготовки стає третім циклом вищої освіти і має також, як і попередні, базуватися на принципах компетентнісного підходу з властивими їй особливостями. Перш за все, йдеться про впровадження так званих структурованих програм доктора філософії.

Парадигма компетентнісного підходу, як видно, алгоритмічна щодо всіх циклів і рівнів вищої юридичної освіти й дає можливість розвивати певну єдину політику у сфері освіти. Сам компетентнісний підхід дає змогу передбачити результати освіти і полісистемно визначити стандарти якості освіти у вигляді компетентностей у певних ділянках вищої юридичної освіти та правничих професій; мету якості фахівців; функції освіти, самовизначення і становлення індивідуальності в академічному середовищі, тобто він є по суті певною технологією моделювання розвитку освіти.

У більш широкому значенні компетентнісний підхід стає інструментом гармонізації вищої юридичної освіти з ринком праці правників на національному та міжнародному рівнях. У цьому контексті при визначенні перспектив розвитку вищої освіти вкрай важливим є те, що має враховуватися і цей контекст. З огляду на сказане виникає серйозне питання щодо розробки професійних стандартів і кваліфікацій. У цьому аспекті практично нічого не зроблено.

Ще одна досить важлива проблема — імплементація стандартів вищої юридичної освіти у політику та педагогічні практики юридичних вишів. Очевидно, що стандарти вищої юри-

дичної освіти зумовлюють зміст освітніх програм й освітніх практик, які можуть бути презентовані такими видами:

- освітньо-професійна програма (базова компонента, спеціальність);
- профіль освітньо-професійної програми (спеціалізація);
- програма навчальної дисципліни;
- робоча програма навчальної дисципліни;
- програма індивідуальної траєкторії навчання студентів.

Одним із найважливіших принципів проектування освітніх програм разом із такими принципами, як академічна автономія; децентралізація проектування освітніх програм вищої освіти; компетентнісний підхід; академічна свобода викладачів і студентів; орієнтація на професійні компетентності та розбудову кар'єри майбутнього фахівця; академічна мобільність викладачів і студентів, а також трансфер кредитів; формування інституційного середовища стейкхолдерів; орієнтація на забезпечення якості вищої освіти; гнучкість освітніх програм, є принцип модуляризації, який знайшов відображення у проекті ТЮНІНГ (*TUNING*).

Цей проект із метою забезпечення можливостей індивідуалізації освітніх траєкторій студентів і постійного «налаштування» освітніх програм на потреби національного і міжнародного ринків праці рекомендує університетам, що прагнуть до гнучкості освітніх програм, проектувати й реалізовувати їх у модульному форматі.

Модуль у системі ЄКТС — відносно самостійний структурний елемент освітньої програми, який має чітко сформульовані результати навчання й адекватні критерії їхньої оцінки. Компетентнісно зорієнтований модуль має загалом певно визначену логічну закінченість відносно результатів засвоєння освітньої програми, що вимагаються. Кожен модуль має як «вхідні» вимоги у вигляді сукупності необхід-

них для його засвоєння компетентностей, так і «вихідні» — у формі чітко сформульованих результатів навчання, що заплановані.

При розробці навчальних модулів у межах конкретної дисципліни здійснюється диференціація змісту навчального предмета на окремі складові відповідно до професійних і дидактичних завдань, що спрямовані на реалізацію компетентнісної моделі предметної підготовки випускників вищого юридичного навчального закладу. Для всіх модулів встановлюються доцільні форми навчання і види педагогічного контролю, які узгоджуються у часі й інтегруються у єдиний комплекс. Зокрема, процес засвоєння конкретного модуля передбачає: теоретичне навчання; практичне навчання (практичні і лабораторні заняття, практичну діяльність у предметній галузі); науково-дослідну діяльність; самостійну роботу студентів; різноманітні види оцінювання результатів навчання у компетентнісному форматі.

Модульний принцип побудови компетентнісно орієнтованих освітніх програм забезпечує гнучкість освітніх структур як за змістом, так і за організацією освітнього процесу. Це зумовлено тим, що модульне навчання, будучи високотехнологічним, характеризується такими якостями:

- підбором змісту навчання відповідно до поставленої мети;
- структурізацією змісту навчання;
- великою роллю самостійної роботи студентів і побудови ними власної освітньої траєкторії;
- замкненим циклом управління навчальним процесом на основі механізму зворотного зв'язку;
- ефективними формами педагогічного контролю досягнень студентів і диференціацією результатів навчання.

Модульний принцип побудови освітньої програми забезпечує гнучкість змісту навчальної дисципліни, що

відображається на можливості його диференціації та інтеграції. Безперервність змістовного і логічного переходу між модулями навчальної програми, а також збільшення нового знання стають можливими завдяки застосуванню принципу дидактичної спіралі.

У контексті проектування модульних освітніх програм у практиці вишів здійснюється розробка так званих силлабусів навчальних дисциплін. Незважаючи на дискусійність розуміння силлабусу, він розглядається як доступний і змістовний опис дисципліни в модульному форматі, який призначений для студентів.

Силлабус (від лат. *syllabus* – перелік) безпосередньо стосується рефлексії студента, що дає змогу використовувати її як інструмент регулювання навчальної діяльності.

В аспекті діяльнісного підходу ключовим моментом призначення силлабусу є переведення студента з об'єкта освітнього процесу в суб'єкт. Акцент ставиться на розвитку особистості випускника вищого юридичного навчального закладу, на активізації його здатності до конструктивної самореалізації в навчальній діяльності. При цьому кожен студент долучається до активної позиції навчання самого себе. План навчальних дій, що представлений у силлабусі, відображає особистісно-орієнтовану парадигму і передбачає прийняття студентом відповідальності за всі результати власного навчання.

Силлабус виступає важливим інструментом маршрутизації студентом власного професійного становлення, що дає йому можливість адекватно оцінювати власну навчальну діяльність і робити висновок про те, що він перебуває на шляху досягнення освітніх результатів.

Силлабус як навчальна програма для студента містить систему «мотиваційних повідомлень», у яких вміщено спонукання тих, хто навчається, на постановку високих, але реально

досяжних цілей, що сполучені з подальшою професійною ефективністю [14].

Використання силлабуса ініціює встановлення конструктивних і керованих комунікацій між викладачем і студентом, активізує рефлексивний самоаналіз студентів із позиції розуміння цілей навчання і поточного рівня навчальних досягнень.

При розробці освітніх програм нового покоління ставляться вимоги не до обов'язкового мінімуму щодо змісту освіти (дидактичні одиниці), а до результатів засвоєння освітньої програми, що втілюється у вигляді компетентностей. У такий спосіб при проектуванні освітньої програми зміщується акцент зі змісту (наповнення) освіти (вхідні параметри освітньої програми) на компетентності і результати навчання (вихідні параметри освітньої програми).

Для опису ознак сформованості компетентностей як інструмент може використовуватися і таксономія цільових результатів навчання.

На сьогодні найбільш розробленою теорією цілей навчання вважається модель, створена групою американських психологів і педагогів під керівництвом Б. Блума. Зазначена таксономія навчальних цілей у когнітивній галузі відображає не тільки рівні володіння інформацією, а й інтелектуальні операції, за допомогою яких здійснюється перенесення освітньої інформації в систему когнітивних структур. Запропоновані Б. Блумом рівні мислячої поведінки – від простого відтворення фактів на нижчому рівні до процесу аналізу й оцінки на вищому – стали важливим внеском у розробку освітніх програм.

Таксономія, що охоплює когнітивну галузь, містить шість категорій цілей:

- знання (конкретного матеріалу, термінології, фактів, визначень тощо);
- розуміння (пояснення, інтерпретація, екстраполяція);
- застосування;

- аналіз (взаємозв'язків, принципів побудови);
- синтез (розробка плану і можливої системи дій, отримання системи абстрактних відносин);
- оцінка (судження на основі даних, що є, судження на основі зовнішніх критеріїв) [15].

Когнітивні цілі таксономії мають універсальний характер і можуть бути застосовані для всіх спеціальностей, зокрема й для спеціальності «Право».

Таксономія є важливим інструментом визначення основних параметрів освітньої діяльності у предметній сфері. Дає змогу відповідно до діагностичних цілей освітніх програм форму-

вати компетентнісно орієнтовані кейси, визначати набір методів оцінювання, провести рефлексію результатів навчання й управляти якістю освіти.

Отже, вища юридична освіта України на порозі змін. Основні напрями її модернізації в сучасних умовах пов'язані з імплементацією Закону України «Про вищу освіту» та аксіологічних орієнтирів Болонського процесу, які мають бути закладені в основу політики вищої юридичної освіти та її стандартів, що базуються на ідеї компетентнісного підходу і зумовлюють формування нової компетентнісної моделі правника й інноваційних освітніх практик юридичних вишів.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Maleshin D. Ja.* The crisis of russian legal education in comparative perspective / D. Ja. Maleshin // Journal of Legal Education. — 2017. — Vol. 66. — № 2. — P. 289–308.
2. *Berman H. J.* The Crisis of Legal Education in America / Harold J. Berman [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol26/iss2/1>
3. *McEntee K. P.* The Crisis in Legal / Kyle P. McEntee, Patrick J. Lynch & Derek M. Tokaz [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://repository.law.umich.edu/mjlr/vol46/iss1/5>
4. *Cohen Ju.* Crisis in Legal Education / Cohen Julius [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol115/iss3/4>
5. *Llewellyn K. N.* The current crisis in legal education / Karl N. Llewellyn [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/42890180>
6. *Масальський В. І.* Юридична освіта у вищих навчальних закладах України у 1991–2002 рр.: історико-соціологічний аналіз / В. І. Масальський, Д. С. Скородумов // Науковий вісник : зб. наук. праць. — 2012. — Вип. 59. — С. 177–183.
7. *Комаров В.* Сучасні аспекти модернізації вищої юридичної освіти / В. Комаров // Право України. — 2009. — № 1. — С. 9–15.
8. *Про затвердження* Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року : постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2001 р. № 344 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344-2001>
9. *Климова Г. П.* Образование в контексте цивилизационного развития : монография / Г. П. Климова. — Харьков : ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. — 248 с.
10. *Синюков В. Н.* Концептуальные основы развития университетского и прикладного юридического образования / В. Н. Синюков, Т. В. Синюкова // Юридическая техника. — 2009. — № 3. — С. 292–308.
11. *Про вищу освіту* : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
12. *Бойчук Ю.* Компетентнісна парадигма в сучасній вищій професійній освіті / Ю. Бойчук, Ю. Таймасов // Новий колегіум. — 2015. — № 1. — С. 38–44.
13. *Клімова Г. П.* Формування інноваційного клімату як основний фактор інноваційного розвитку ВНЗ / Г. П. Клімова // Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні: монографія / кол. авт.: Г. П. Клімова, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко [та ін.] ; за ред. Ю. Є. Атаманової, Г. П. Клімової. — Харків : Право, 2015. — С. 303–327.
14. *Mitchel-Schuitevoerder R. E. H.* A project-based syllabus design: Innovative pedagogy in translation studies / R. E. H. Mitchel-Schuitevoerder [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://etheses.dur.ac.uk/10830/>
15. *Таксономія педагогических целей* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rusnau/ka.com/13_NPN_2010/Pedagogica/65768.doc.htm

REFERENCES

1. Maleshin D. Ja. The crisis of russian legal education in comparative perspective, *Journal of Legal Education*, 2017, vol. 66, no. 2, pp. 289–308.
2. Berman H. J. The Crisis of Legal Education in America. Available at: <http://lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol26/iss2/1>
3. McEntee K. P., Lynch P. J., Tokaz D. M. The Crisis in Legal Education. Available at: <http://repository.law.umich.edu/mjlr/vol46/iss1/5>
4. Julius C. Crisis in Legal Education. Available at: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclev/vol15/iss3/4>
5. Llewellyn K. N. The current crisis in legal education. Available at: <http://www.jstor.org/stable/42890180>
6. Masalskyi V. I., Skorodumov D. S. Yurydychna osvita u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy u 1991–2002 rr.: Istoryko-sotsiologichnyi analiz [Legal education in higher educational institutions of Ukraine in 1991–2002], *Naukovyi visnyk*, 2012, Issue 59, pp. 177–183.
7. Komarov V. Suchasni aspekty modernizatsii vyshchoi yurydychnoi osvity [Modern aspects of modernization of higher legal education], *Pravo Ukrainy*, 2009, no. 1, pp. 9–15.
8. Pro zatverdzhennia Prohramy rozvytku iurydychnoi osvity na period do 2005 roku: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 kvitnia 2001 r. № 344 [On approval of the Legal Education Development Program for the period up to 2005: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 10, 2001 № 344]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344-2001>
9. Klimova G. P. Obrazovanie v kontekste civilizatsionnogo rozvittija [Education in the context of civilization development], Kharkov: FL-P Vapnjarchuk N. N., 2007.
10. Sinjukov V. N., Sinjukova T. V. Konceptualnye osnovy razvittija universitetskogo i prikladnogo juridicheskogo obrazovannja [Conceptual Fundamentals of the Development of University and Applied Legal Education], *Juridicheskaja tehnika*, 2009, no. 3, pp. 292–308.
11. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII [About Higher Education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 № 1556-VII]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
12. Boichuk Iu., Taimasov Iu. Kompetentnisna paradyhma v suchasni vyshchii profesiinii osviti [Competency Paradigm in Modern Higher Professional Education], *Novyi kolehium*, 2015, no. 1, pp. 38–44.
13. Klimova H. P. Formuvannia innovatsiinoho klimatu yak osnovnyi faktor innovatsiinoho rozvytku VNZ [Formation of Innovative Climate as the Main Factor of Innovation Development of Higher Educational Institutions], *Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho sumpilstva v Ukraini*, Kharkiv: Pravo, 2015, pp. 303–327.
14. Mitchel-Schuitevoerder R. E. H. A project-based syllabus design: Innovative pedagogy in translation studies. Available at: <http://etheses.dur.ac.uk/10830/>
15. Taksonomija pedagogicheskikh celej [Taxonomy of pedagogical purposes]. Available at: http://www.rus/nauka.com/13_NPN_2010/Pedagogica/65768.doc.htm

Комаров В. Вища юридична освіта України: нові виміри

Анотація. У статті визначено вплив глобалізації на вищу освіту і стан вищої юридичної освіти, підходи до імплементації Закону України «Про вищу освіту» з метою модернізації політики і практики вищої юридичної освіти.

Акцентовано увагу на методологічному значенні компетентнісного підходу, покладеному в основу оновлення стандартів вищої юридичної освіти в сучасних умовах. Проаналізовано критерії освітніх стандартів нового покоління та їх інтерпретації при розробці освітніх програм та освітніх технологій.

Ключові слова: європейський простір вищої освіти, стандарти вищої освіти, компетентнісний підхід, якість вищої освіти, компетентності, результати навчання.

Комаров В. Высшее юридическое образование Украины: новые измерения

Аннотация. В статье определяются влияние глобализации на высшее образование и состояние высшего юридического образования, подходы к имплементации Закона Украины «О высшем образовании» с целью модернизации политик и практик высшего юридического образования.

Акцентировано внимание на методологическом значении компетентностного подхода, положенного в основу обновления стандартов высшего юридического образования в современных условиях. Проанализированы критерии образовательных стандартов нового поколения и их интерпретации при разработке образовательных программ и образовательных технологий.

Ключевые слова: европейское пространство высшего образования, стандарты высшего образования, компетентностный подход, качество высшего образования, компетентность, результаты обучения.

Komarov V. Higher Legal Education in Ukraine: New Dimensions

Annotation. The article defines the impact of globalization on higher education and the state of higher legal education, approaches to the implementation of the Law of Ukraine «On Higher Education» with a view to modernizing the policy and practice of higher legal education.

The emphasis is placed on the methodological significance of the competence approach, which is the basis for updating the standards of higher legal education in modern conditions. The criteria of educational standards of the new generation and their interpretation in the development of educational programs and educational technologies are analyzed.

Key words: European space of higher education, standards of higher education, competence approach, quality of higher education, competence, learning outcomes.